

VIII. Таємниця^{*)}

„...Духа лінощів, жури, владолюбства та пустомельства не дай мені“...

Св. Єфрем Сиріянин.

Гості пішли на відпочинок до приправлених їм зо всіма можливими зручностями келій. Час рекреації. Але в цілому кляшторі така тиша, як буває у Велику Пятницю. Бо ж отець гвардіян наказав братії лише мовчки прогулюватись в садку, не робити жадної праці, що викликає якісь згуки, розмовляти зтиха, й не славити Господа ані співом, ані грою на музичних струментах. Щоб дати повний спокій гостям для відпочинку, таким чином порушили й одвічні кляшторні звичаї.

Бертольдіві не пощастило ні в лябораторії, ні потім в добі обідній та по обіді підійти ближче до того, кого він в духу назвав „своїм“ братом. І від цього пригас його радісний настрій. На серце: неначе хто посипав попілу. Думка зівяла, втратила пружність і лежала нерухома та безсила, мов розкручена пружина.

Блукав самітно віддаленою, зарослою хащами, частиною обори, що лежала далеко за парком. Сюди звичайно не ходив ніхто з братії. Було тут завжди порожньо й тишу порушували тільки самі птахи та вивірки. Бертольд любив ці здичавілі алеї, поплутані диким хмелем та ожиною, на якій висіли темні гранати всуміж з довгастими коралинами барбарису. Великі старі осики творили тут окремі гайок. До них, немов гості з чужої сторони, прийшли темні пірамідальні тиси та кілька старезних хамаципарисів-туй.

— „Ніби тіні колишніх ченців, — перевтілених у дерева“ — часто думав, проходжуючись, Бертольд.

Згадав і сьогодні це порівняння, але терпкий усміх торкнувся його уст, а в думці додав:

— І навіть перевтілені не хочуть покинути кляшторних стін. Подумати, як тут, справді, гарно!

Поперше за весь час перебування в кляшторі спитав себе про це. І ніби хтось поставив його збоку, й несподівано кляштор видався йому вязницею або труною, до якої впакували його — живого — на віки.

— Стривай! — спинив сам себе — Та хіба ж ти опинився тут не з власної волі?

— Добре, — з власної волі, — відповів якийсь інший голос, — коли треба було рятуватись перед збожеволілим батьком!

— Так ти ж від смерті тікав і тут шукав життя. Навіть

^{*)} VIII-ий розділ повісти „1313“. Попередні розділи гл. чч. 6—11 1934 і 1—5 1935 р.

казав, що життя в кляшторі вважаєш за єдино-можливе для вченого, котрий хоче працювати.

— Ну, казав! Так що ж з того? — злісно й в голос спитав Бертольд. — Тільки осел завжди лишається при своїх думках, а людина предсінь може думати ріжно.

— Може, коли щось в ній чи довкола неї змінюється, відказав голос. — Май же сміливість сказати собі самому, що змінилось, не те, що довкола тебе, а те, що в тобі самому!

Бертольд сперся спиною об стару сріблясту осику й скупчив думки щоб знайти, як велить чорнече „правило“, в побожних роздумуваннях хибу в своїй душі, й тим полагати зруйновану рівновагу. Але чомусь незвичайно нудними й непотрібними здались йому сьогодні „роздумування по правилу“. Ялові вони, як і вся його тутешня праця. Бо ж і думки, і вся його душа замкнена тут в ґрати всяких правил та приписів, непотрібних ні людям, ні Богам.

— „І душу взяли у вязницю“ — знов приходить лиха думка, а її наганяє ще більш грішна: — „Чи ж ліпше було б у пеклі, як тут, де він крутиться і вдень, і вночі біля свого горну. А за що?“...

От, він вигадав знамениті барви. Та ж з них будуть користати інші, майстри вітражів, й за те збиратимуть хвалу й славу, як повний колос у жнива. А він? — Звісно, хто ж питає про винахідника барв? Так і зі всім, що він зробив і що робить, не маючи часу навіть стерти з обличчя сажу. Так за те ж і глузують з нього, що він — „Нігер“...

Навіть, коли б і лишилось його авторство, то не буде згадане його власне наймення, буде тільки „Нігер“, або навіть ще простіше — „всі бо твої досягнення, — якось сказав патер гвардіян, — всі вони — наші, кляшторські“. Чернець бо не має нічого власного, ані слави!

— Дякую! Дуже дякую! — сказав знову в голос, а обличчя скривила саркастична гримаса. — Дякую! — повторив ще раз і раптом відкинувся від стовбуру осики, в яким над самою його головою повним голосом зареготав ятлик!..

Сум і несмак до життя насунули на Бертольда. Йшов без мети заглохлою алеєю вперед, немов би в глибоку осінню імлу, в якій нема ні просвітку, ні радості. Совгав важкими сандаліями по сухому листю, що товстим шаром вистіяло алеї й шустило так мелянхолійно, немов присвідчуючи, що все довкола — суєта суєт.

— Vanitas vanitatum et omnia vanitas... — своїм звичаєм переклав би патер Герхард, подумав глузливо. І безсенсовим дитинством видавалося йому оте призвичаєння гвардіянове кожне слово перекладати в-голос на латину. — „Бач, — подумав знову, — навіть кляшторні обичаї відмінив для приємности італійських ченчиків“!

Щось упало на нього з дерева. Підвів очі вгору. Виблідлим

до-рожевого пурпуром та золотом мигтіло примерле листя осик над головою. Нагадувало рисунком серця.

Пурпур... золото... серця... Скільки мертвих сердець, а золото й пурпур від найменшого подиху вітру летять під ноги... Приятельство, родинна ніжність, кохання, слава, влада, багатство... Все це мертво для нього, повного сили й здоровля... Чому ж він цього не мав і не має? — Бо ж хтось обікрав його, хтось жорстоко одурич!...

Золото... Батько надбав був чимало. Не промарнував нагоди, де можна було його вхопити, хоч пучку. Навіть грабував побожних ченців. Пурпур влади... Та ж влади йому не могло бракувати й в своїх володіннях. А що рід їхній був родом чесним, з непоплямленим гербом, — то при королівських дворах він міг би, при бажанні, досягти влади просто безмірної. Серце... Хіба ж не хотіла його пригріти, злити з своїм... може й справді — одинока в світі... „блаженна діва у коханні“, як сказав Брудерганс... Колюмба?!...

Де ж все те: і багатство, й влада, й особисте щастя в коханні?... Де?...

— Пороздавав. Відвернувся. Відпекався. Розкидав і розвіяв сам! — Аж заскрипів зубами. — Пороздавав продажним душам, рабам, наймитам і негідникам...

Ось — Лекерле. Та ж — підлий негідник, що кожную іскру свого великого розуму й видатного талану розпродував за монети й дорогі речі пняним „своїм“ і „чужим“ панам? І цього хама, що хто знає, чи не отруїв його батька? — він, Константин Анкліцен колись вважав мало не за побратима, за доброчинця, якого — боявся, що не зуміє винагородити відповідно до розміру його доброчинності відносно себе!... Ще б пак — не доброчинець! — Випер з батьківського дому й поклав на дорогу десяток коржиків!..

Або той — „містечковий Пітагор в облізливих лисицях“ „учитель“, „мудрець“!? Чому — власне — міг навчити цей маняк, мономаняк, що все життя у всіх природніх річах шукав лише одного золота? Добре! Золота хоче кожен і кожен рад його шукає: один в порошках і тектинах, другий — на великих шляхах та по лісових гущавинах. Але ж той „пекельний дід“ поставив собі чисто ідіотську мету: злотом знищити злото, найти такий спосіб виробляти його, щоб згинув „ідол людства“ й щоб повернути людям знову Аркадійський вік. А яка аргументація — мовляв „Христос же знищив смертю смерть“?... Істинно: той „пекельний дід“ блазень більший за Лекерле!

З огидою згадав їхні останні відвідини, коли минулої весни вони обидва приїздили до кляштора „ще раз“ йому дякувати та привезли Локі, якого кляштор не взяв, тому що пес вважатиме й далі за свого виключного властителя й пана — брата Бертольда, а чернець не сміє мати ніякого індивідуального майна. Чи не на те вони обидва й пхали все його до кляштору? Справді, пожалуєш, що вже нема живого батька: той би їм „подякував“

належно, коли б був довідався, що це ж вони переховували його сина?!..

Думки снувалися, як зняті зі шляху осіннім вихором листя. Не були творчі, не були життєві чи життєздатні. Летіли безтямно в різні боки, одна одну надоганяючи, одна одну нищучи. Немов би він взагалі не був здібний мислити льогічно. Та ж Бертольд не помічав цього, бо ж, властиво, й не думав, лише знаходив форму своїм емоціям. Простяг руку до низької галузки й злісно обчухравши з неї золоті листя, подер їх на шматки, зімняв і кинув собі під ноги.

— „Так зробив Анклітцен і з серцем прачки!“..

Сонце вже сідало на дерева, але в кляшторі ще не дзвонили. Навколо стояла нерухома тиша, повна мертвого, запашного спокою, як це часто буває в осені. Затихли всі пташки, ніби відчувши, що й спів їхній — зайвий в цім закінченім образі відпочинку, переpracьованої впродовж літа природи. Тільки в світляних снопах, що проривались між листям, танцювала мошкара свій нехитрий, мовчазний танок: вгору й вниз, ніби підкреслюючи надаремність всіх поривань людини від землі у височінь.

І в Бертольдовій душі неначе відбувався такий же безплідний танок злих духів. Коли б можна було на когось кинутись, мняв би й душив за горлянку. І, скригочучи зубами, він таки й кинувся на карлувату грушку та що-сили затрусив нею. І знову, мов глузуючи з його безсилої ярости, повним голосом зареготав над ним сполоханий з грушки ятлик. Бертольд аж відскочив від деревини, зляканий несподіванкою, але грушка, неначе з образи чи помсти, одною шпичастою галузкою вхопила його за комір. Він з силою висмикнув її й не помітив, що перервав собі на шиї волосяний ланцюшок, на якому носив заповідний материн хрестик.

Але злість не вщухала. Тепер думка перескочила на гостей, що „з ними носився“ кляштор. Ось, той „сушений дом Цитринус“. Ніби то має за свій ідеал „рах“ — вихвалюваний Бенедиктинський спокій, а в дійсності ж не дає собі ані хвилинки спокою: літає сюди й туди. Блигомий світ: з Пізи аж у Фрейбург! А чого літає? — По славу, по честь, здивовання, похвали, які йому віддають аж до порушення кляшторної регули. І він — теж чернець, а от же — диви! — як хизується славою. Хоч би ж та слава була — його слава, а то ж — лише його вчителя дом Алессандра!.. Да Спіна принаймні вигадав свої окуляри, в яких можна лякати горобців по нарцисових городах, а ти ж Цитринусе, що?.. — „Не смієте живати металу на очі!“.. Подумаєш, який авторитет з „гарбузяним мякишем“!..

Й, не маючи сили панувати над собою, Бертольд сплюнув призириливо й обезсилений, помалу посунув до своєї келії.

— о —

З того часу, що в кляшторі жили італійські гості, одночасно з перепадами гіркої досади та шаленої злості Бертольда

охопила й безнадійна апатія. Не мав смаку до праці й не міг себе ні до чого присилувати. Була це байдужа розпука, отой страшний „дух жури“, що його на перше місце поміж гріхами становить в своїй молитві Єфрем Сиріянин.

Вже й братія почала звертати увагу, що Бертольдіві щось діється. Питав і отець гвардіян: чи не заслаб? Умовляв порадитись з патером аптекарем, що був одночасно і за кляшторного лікаря. Тепер Бертольд скептично ставився до нього, одначе раду, напів наказ гвардіянів мусів виконати. „Братові Бертольдіві нічого не бракує“, була аптекарева діагноза. Тоді гвардіян поставив і свою: „Мудрістю переповнений, як бджола медом, брат Бертольд. І мусить він спочинуту та думки свої в собі перетравити. Сказано бо: „Хто прибільшує знання, збільшує й гризоту“ — „Et qui addit scientiam, addit et laborem“.

А Бертольд ніяк не міг „стравити свого меду“, що був аж надто гірким. Думки його, ялові й безплідні, вимотували з його всю мудрість, каламутилися від жури, злоти, зарозумілости, гордині та відсутности страху Божого. Все ходив і ходив по осиковій алеї, немов хотів наздогнати й піймати невидимий клубок, що не розмотувався, а лише заплутувався, втікаючи до невідомої й безрадісної безодні. Та всі шукання були ні до чого, так само і його прохідки вперед та назад по-під тремтячими осиками. І, як пройшов в один кінець, він враз міряв ту алею кроками назад, так повертались і його думки все до одного й того самого: до „Ченця-вартівця“, котрий був приніс йому на мить несказану радість, а потім враз, може й на завжди, забрав її.

А той, і справді, немов зник, як передсонне маріння: от, ясно бачиш його нерозплющеними очима, а лише глянув — й не лишилось найменшого сліду. Так, не було видно ніде світлобородого скриптора Циринусового. Ні в церкві, ні в рефектарії, ні серед братії, ні при повторних відвідинах гістьми його лабораторії. Не чути було про нього й мови між ченцями. Лише одного разу випадково почув Бертольд, що хтось назвав його князем. І це на хвильку обрадувало його: такий, дійсно, не може бути з „чорні“, лише з близького Бертольдівому стану.

Однак, було видно, що сам Бертольд не міг насмілитись когось запитати про того дивовижного гостя. Здавалось, що з першим словом про нього для всієї братії стане ясною Бертольдова глибока таємниця, ества якої, однак, він і сам не розумів вповні. Але ж йому було очевидно, що таємниця існує, що вона належить лише їм двом і ніхто інший не смів би цього навіть припустити, бо ж ця тайна була інтимнішою навіть за тайну першого кохання.

І через ту таємницю Бертольд жив і не жив. Був у безперестанній тривозі. Чигав на ту солодку хвилю, що таки ж мусить його привести бодай до припадкової зустрічі, котра мусить висвітлити все й привести його душу до рівноваги. Й тремтів, що гості можуть несподівано відіхати. Тепер вже сам Бертольд перетворився на „ченця-вартівця“, бо ж вартував і вдень,

і в ночі витужено хвилини зустрічі. А що його думки скупчувались лише на цьому та на власній особі, то він все більш вороже дихав на всю братію, часами отверто гребував нею, бо ж почуття погорди до ченців і взагалі до всіх людей зростало та й зміцнювалось в душі.

Якось, виходючи з парку, він зачув розмову двох братів, що говорили, як тепер стало звичаєм, лише про гостей та їхні оповідання, при чому говорили й так, що раніш легко самі б відчули „гріх прайднословія“:

— От, брате, нам би такого гвардіяна!

— Як би ж то, брате! Дом Циринус не так би повернув справу...

І в Бертольдівій душі зненацька ворохнулось приспане почуття ніжності до патера Герхарда, що ставився до нього так, як ніколи не ставився й рідний батько. Але ж те добре почуття враз змінилося на інше. „Нерозумна череда баранів вічно шукає нового ватажка“!... А, зрештою, коли ж людство було кращим? Аж соромно почувати себе людиною, коли люди, хоч і створені по подобі Божій, такі загалом мізерні сотворіння. Та ж не всі... Між ними є й одиниці вищі. Вони мають більшу силу, що вже тим самим надає їм право не рахуватись з тією сірою масою овець на двох ногах!... І навіщо себе пригнічувати нікому непотрібною скромністю, котра лише заступає правду? Чому ж гвардіян, і аптекар, і брат, що пише кляшторні анали, можуть його звати „славою кляштору“, а сам він не насміє сказати собі щирю правду про себе.

— Брате Бертольде, ти — єдиний у нас, — говорить Нарцис.

А так. Певне, що — „єдиний“! А тому й відчуває він себе скрізь і всюди самотнім, тому й не може бути в тій спільній череді. Тому й не може стояти з ними врівні, на одній площині: він може бути лише над ними, поверх їх вгорі високо...

І, коли думки докочувались до цього пункту, Бертольд заплющив очі й відлітав мрією в інший світ. Тіло його дрібно тремтіло, мов у пропасниці, але він відчував дивну насолоду. Здавалось, то тріпочуть розгорнені велитенські крила, які нечутно підносять його в безкраї простори, а з тих недосяжних вишин він ледви бачить маленьку землю й повзаючих по ній комахинок чи хробачків-людців.

Ці пароксизми самозахоплення раз-у-раз закінчувались повним висиленням, що раз був розбитий і ослаблений, як після справжньої болотяної пропасниці.

Одного разу, занесений мрією, він безсило сперся на стіну обори. Рука, шукаючи опертя, несвідомо посунулася по якихсь дошках, але не могла затриматись на гладенькій поверхні. Бертольдові здалося, що він буяє над безоднею. Безоднею вдолі, й безоднею вгорі. Спирало дух і хотілось розіпнути рясу, щоб мати більше повітря. Фіяловим вогником пробігало в думці:

— Так мабуть почував себе Люцифер, коли стрімголов летів з неба...

Вжахнувся зі зробленого порівняння, але почув насолоду, що заливала всю істоту. Все дужче щось велике й солодке захле-стує його... нема чим дихати.

А думка, як сині блискавки, вирує в голові: „Летів з неба... але як незрівняно високо підлетів понад всіма цими, що пов-зають на землі. Яка безмежна віддаль між його духом і люд-ськими душами!.. Летів у безодню з неба, — і долетів. Бо ж таки досяг свого: вилетів над землю і його знане ім'я житиме вічно. В-і-ч-н-о!... Як і Боже.

— В-і-ч-н-о! — прогналося голосом розбурханого моря у верховіттях дерев, що враз зашуміли під дужим подихом вітру. А в тім шумі вчув хвилюючі срібні дзвіночки. Так радісні, так близькі. Прислухався: хтось постукав певною рукою в дошки.

Бертольд опритомнів. Похапцем застебнув комір ряс. Зда-лось йому, ніби щось холодне побігло по носі додолу, але не звернув уваги, що на шиї нема його хреста. Почував себе, все ще немов з-просоння. Почув новий стук і збагнув, що він сто-їть, спершись на дверцята, що ними можна було пройти на кляшторні городи з обори. Сюди виходив лише один брат Нар-цис — годувати взимку сарни. Але великий, поржавілий ключ стремів з цього боку. Поки Бертольд розглянувся, ще раз по-чувся стук. І здалося йому, що хтось стукає не в ці вузькі дверцята, а просто в його серце. Забув на те, що ніхто з ченців не смів ходити цими дверцями, — й повернув ключ.

Легко, без жадного згуку відтулились блаженські двері, а за ними стояв і трохи прижмурювався той — золотородий чернець.

Пал і холод окутали Бертольда. Затремтіли ноги. Не міг би сказати, які почуття налили його душу. Не міг добути з себе слова, щоб привітати прихожого, навіть не згадав на звичайну побожну формулу.

А „Вартівець“, як тоді в лябораторії, усміхався й говорив очима:

— Ну, поклич же! Як же я піду, не кликаний?!

Бертольд запросив рухом руки, й гість переступив поріг. Входив урочистим кроком, немов ішов у процесії. І знову, десь тут же задзеленчали срібні дзвіночки, аж Бертольд оглянувся: де гвардіянова сарна? Однак навколо не було нікого. Та гість зрозумів Бертольдові рух і голосом лагідним, тільки трохи гор-ловим і ледви помітно детонуючим промовив:

— Це я, брате мій!

Злегенька піднісши полу довгої ряс, виставив уперед праву ногу. На ній, на котнику, на залізнім обручику хитались два маленькі дзвіночки.

— Трапилось якось роздушити кузочку, — глянули Бер-тольдові у вічі прозорі як чиста криниця, блакитні як небо ве-сняне, два вогники: — То щоб більш не було безпотрібного смертоубивства, ношу от сі дзвіночки.

Та Бертольд слухає й не чує слів. Не вухо, душа не згуки

чеканого голосу. Не тембр, а сенс глибокий, таємний, вкритий сенс — ловить він у тих модуляціях й відчуває, що з цієї хвили, прихожий чернець є той близький, свій, єдиний, з ким він може почувати себе, як з рівним. І чого б тільки не схотів від нього цей чернець, все для нього зробить, не роздумуючи й не вагаючись.

А той ніби чує ще не сказану думку:

— Брате Бертольде!

Червоним румянцем вкривається Бертольдове обличчя: так він навіть знає й памятає його наймення!...

— Брате Бертольде. Маєш там, за лябораторією малу целю для фамулуса. Та ж не вживаєш ти її, бо ж не маєш і фамулуса. Чи ж не так? — усміхається лагідно й ясно. І цим усміхом бере Бертольдову душу немов теплими руками обнімає.

— Так... брате... — брате...

Бертольд і досі не знає навіть і наймення гостя, і його становища в єрархічній драбині. Досі...

Це „досі“ раптом стає перед уявою Бертольда якоюсь лінією, що поділя його життя. Там, по той бік тієї лінії — там безповоротне, далеке й нецікаве минуле. Тут — по цей бік того „досі“ — палаюче вогнями, сяюче іскрами — нове, прийдешне. Але, як звати його? Як звертатись до нього, — міркує Бертольд і чує:

— Брат Бертрам я. — Бертрамом зовуть мене люди: не маю чого від тебе вкриватись, — і усміхається знову, а очі дивляться кудись в далечінь, немов за межі життя і смерті.

Тепер Бертольдові ясно: вони зійшлись, бо не могли не зійтись. Вони — найближчі до себе й шукають один одного, немов з часів одвічних. А Бертрам на те відповідає лагідно й просто:

— Так от ми й зустрінулись, нарешті. Але не здивуй мене, брате. Втомився трохи я. І безконечними мандрівками, і марною пошаною людською, якої — сам, здоров, знаєш, не важко здобути.

Ото ж, чи не дозволив би брат Бертольд, коли буде можливо, відпочинуту йому, Бертрамові, якусь часинку в тій целі, що для фамулуса за лябораторією? Перешкоджати в праці він братові Бертольдові не буде. А може коли й думку нову підкаже, бо ж, не хвалючись, сказати може, що він, Бертрам досвід деякий має, як з вогнем поводитись.

— Тільки ж, щоб мій відпочинок був правдивим відпочинком, зроби брате, мені ласку: й не кажи про це нікому. Ані братові Нарцисові...

Тільки всього?.. Чому ж цього не може пообіцяти Бертольд?! Звичайно.

(Далі буде).

